

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Erken rol kerken bij bevordering rechtsstaat

Het Nederlandse kabinet dient bij de bevordering van rechtsstatelijkheid in ontwikkelingslanden niet alleen in te zetten op ‘harde’ zaken als rechtshandhaving (veiligheidsbevordering) en economie, maar ook op de rol van familie en godsdienst. Nederland heeft daarin gezien zijn geschiedenis een naam hoog te houden.

door Albert Hengelaar De auteur is sinds 1979 werkzaam in ontwikkelingssamenwerking en hulpverlening, en is sinds 2012 adviseur namens de World Evangelical Alliance (WEA) bij de Verenigde Naties in Genève.

De VN heeft als opvolging van de millenniumdoelen de zogeheten Sustainable Development Goals (SDG's; 'Duurzame Ontwikkelingsdoelen') opgesteld. Een van de doelen, SDG16, luidt: 'Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzeker toegang tot justitie voor iedereen en creëer op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en open instellingen.' Nederland heeft zich ingezet om SDG16 op te nemen. Maar hoe nu verder?

Over één ding zullen de meeste wereldburgers het wel eens zijn: SDG16 betekent het primaat van rechtsstatelijkheid. Voor de rest liggen de meeste vragen nog open. De Chinees, de Zimbabwean en de Zwitser willen hetzelfde, maar bedoelen er misschien wat anders mee, om over het Midden-Oosten nog maar te zwijgen. Gaat het om het primaat van de communistische

partij, van een goede leider of van een veilige omgeving? Rechtsstatelijkheid: de migranten zijn ernaar op zoek, de Singaporese intellectueel politicus Kishore Mahbubani noemt het een van de zeven 'pillars of wisdom of the West', en Abiy Ahmed, de jonge minister-president van Ethiopië, noemt misbruik van het geweldsmonopolie tirannie. Maar wat is rechtsstatelijkheid eigenlijk? Is het werkelijk iets wat uit het Westen komt? Een ander opvallend aspect: veel verdedigers van vrede zien de Amerikaanse koerswijziging sedert Trump als schadelijk. Ze zijn verslaafd aan de *Pax Americana* als ultieme hoeder van rechtsstatelijkheid.

Voor mijn werk in de mensenrechtenraad in Genève ontmoette ik de Centraal-Afrikaanse kardinaal Dieudonné Nzapalainga. Hij las mij de tekst van een Zwitsers reclamebord hardop voor: 'Le pays du chocolat.'

En voegde er vervolgens luidkeels aan toe: ‘Paradox!’ Als iets waar is, dan is het dat wel. De grondstoffen komen uit Afrika, maar de winst blijft in Lausanne, Aalsmeer en Silicon Valley. En dan zijn we precies bij een ander belangrijk aspect van ons tijdsgewricht: de verhoudingen in de wereld kunnen niet blijven zoals ze zijn. Rechtsstatelijkheid is niet te handhaven in een in elkaar verweven wereld van ongelijkheid.

Contraproductieve ontwikkelingshulp

Na veertig jaar werkzaamheid in ontwikkelingssamenwerking verwelkom ik SDG16. Ik zou zelfs durven zeggen: ontwikkelingssamenwerking is rechtsstatelijkheid bevorderen. Zonder SDG16 is hulp aan het Zuiden niet alleen nutteloos, maar zelfs contraproductief.

De dominante verklaringen over het bevorderen van rechtsstatelijkheid voldoen niet

Van der Pot en Donner definiëren rechtssstatelijkheid als ‘de diepgewortelde behoefte om instellingen als rechtsinstellingen te zien en de betrekkingen tussen mensen en groepen en tussen groep en mens (enkeling) naar rechtsmaatstaven in te richten’. Ook waarschuwen ze ervoor dat het Westen dit ‘al te gemakkelijk voor algemeen menselijk’ houdt.¹

De wetenschappelijke discussie over rechtsstatelijkheid in de ontwikkelingssamenwerking doet denken aan een Twents coulissenlandschap. Het is mooi, maar de wetenschappers zijn op het eerste bankje gaan zitten en zien niet wat er achter de bosrand is. Er wordt in essentie alleen over geweldsmonopolie (crisisbeheersing) en economie (bestaansmiddelen) gesproken. Daarom zullen maar weinig wetenschappers de klacht van de Amerikaanse rechtswetenschapper

Harold Berman herkennen: ‘Social theory must (...) adopt a broader concept of law than that which Marx and Weber adopted.’² Maar wat behelst dit dan, een ‘broader concept of law’? Dit is in de discussie over rechtsstatelijkheid uit het zicht geraakt. Berman maakt veel werk van de rol van een onafhankelijke kerk. Andere auteurs wijzen op de rol van gender in gezinsverband.³ Juist door de rol van religie en vrije partnerkeuze niet als wezenlijk te erkennen, voldoen de dominante verklaringen over het bevorderen van rechtsstatelijkheid niet.

De grote evaluatie van zestig jaar ontwikkelingssamenwerking door de WRR, die resulteerde in de rapporten *Doing good or doing better* en *Less pretention, more ambition*,⁴ geeft daar op een bepaalde manier wel blijk van.

Peter van Lieshout, een van de samenstellers van de WRR-rapporten, vat in *VPRO Tegenlicht* de conclusie inzake rechtsstatelijkheid als volgt samen: ‘Het zoeken naar wat een land is, is in Afrika nog lang niet af. En alleen maar wat geld geven wil niet zeggen dat dat ook

de gewenste effecten oplevert.’⁵ Als dat het antwoord is na vijf jaar research en zestig jaar ontwikkelingssamenwerking, moeten daaraan wel consequenties worden verbonden. En dan andere dan de reactie van de politiek op het WRR-onderzoek: meer multilaterale besteding (VN en andere internationale organen), afbraak van de hulp via maatschappelijke en kerkelijke organisaties, meer handel, en wat projectmatige mensenrechtenopzetjes. Er is een andere inzet nodig, een die de historische ervaring meeneemt van landen als Nederland en Zwitserland. Juist in Zwitserland (namelijk in de voormalige stadstaat Genève) en Nederland werd absolute macht (tirannie) een belangrijke klap toegebracht onder invloed van het opkomende protestantisme. Dit religieus gemotiveerde protest tegen tirannie heeft ook in de geschiedenis van Engeland en de VS

doorgewerkt, en we zien het in SDG16 terug in de eis van ‘open instellingen’.

Erken de rol van kerk en gezin in bevordering van de rechtsstaat

Als de bevordering van SDG16 Nederland menens is, dan dient het serieus werk te maken van het bewustzijn dat rechtsstatelijkheid een proces is waarbij je niet kunt volstaan met handhaving van veiligheid en economie. Erkend moet worden dat religie, een onafhankelijke kerk, en de ontwikkeling van een gezinsleven op basis van vrije partnerkeuze noodzakelijke voorwaarden zijn voor het ontstaan van de rechtsstaat.

Beide aspecten zijn heel belangrijk voor de ‘inclusieve samenlevingen’ van SDG16, maar zijn volstrekt ondergesneeuwd in de wetenschappelijke discussie die zich in het Westen heeft ontwikkeld sedert de verlichting. In het licht van de globalisering en ook naar aanleiding van de profetische woorden van Berman en van Van der Pot en Donner dient hier nieuwe aandacht voor te komen.

We lezen in het tweede WRR-rapport dat er in Afrika geen scheiding tussen religie en staat is.⁶ Dit verdient een ruimere overdenking dan de politieke beslissing naar aanleiding van dit rapport om hulp via maatschappelijke en

Bron: iStock

kerkelijke organisaties aan de kant te schuiven. Ook het recente opiniestuk van minister Kaag in het *Nederlands Dagblad*, waarin zij stelt dat religie belangrijk is, stelt bepaald niet gerust.⁷ In navolging van het rapport zegt zij dat religie positief én negatief kan werken; welk mensenwerk niet, zou ik zeggen. De WRR beziet Afrika vanuit een westers perspectief. Men geeft toe dat de secularisatiethese niet klopt, maar ziet de nuance in Afrika niet, waarbij de kerk een onafhankelijke morele krachtbron is voor de ontwikkeling van de rechtsstaat. De realiteit is dat Afrika (bijvoorbeeld in een land als Ethiopië) een eigen weg naar rechtsstatelijkheid bewandelt – met een onafhankelijke kerk in de frontlinie.

Ik pleit daarom voor een denktank over SDG16 in de marge van de mensenrechtenraad, als eerste stap om met dit alles verder te komen; de voornoemde ontwikkelingen moeten worden erkend en gestimuleerd. Zoals de zaken er nu voor staan zal de geschiedenis ontwikkelingssamenwerking uiteindelijk zien als een poging om de westerse dominantie te verlengen. Die houdt echter onherroepelijk op;⁸ nietsdoen is daarom een gemiste kans om tirannie te bestrijden en SDG16 te bevorderen.

Kunstwerk

Echte wetenschap is een grote kunst. Daarom eindig ik met een kunstzinnige suggestie. Misschien kan minister Kaag de Palestijnse leider Abbas, de Ethiopische minister-president Abiy en oud-president Obama eens uitnodigen om samen Glas 1 van de Sint Jan (of de Grote Kerk) in Gouda te bezoeken. Alle drie hebben een rol in de moderne tocht naar rechtvaardige samenlevingen, met wisselend succes. Op het Goudse Glas uit 1596 wordt een *tiran* overreden door een kar. De kar wordt getrokken door Liefde, Gerechtigheid, Eendracht, Trouw en Standvastigheid. Op de kar zit een maagd met in haar ene hand de Bijbel en in haar andere hand een hart, de metafoor voor het geweten. Ze wordt beschermd door een gewapende en gepantserde figuur. Het raam is maar een kunstwerk, in een kerk nog wel, maar het bevat alle elementen om SDG16 te bevorderen. De genoemde heren zouden op grond van hun eigen ervaringen veel kunnen bijdragen met hun reflectie hierover.

1 C.W. van der Pot en A.M. Donner, *Handboek van het Nederlandse staatsrecht* (elfde druk). Zwolle: Tjeenk Willink, 1983, p. 51.

2 Harold J. Berman, *Law and revolution. The formation of the Western legal tradition*. Cambridge: Harvard University Press, 1983, p. 556.

3 Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden, 'Girl power. The European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period', *The Economic History Review* 63 (2010), nr. 1, pp. 1-33; Francis Fukuyama, *The origins of political order. From prehuman times to the French Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011, p. 229 e.v.; Larry Siedentop, *Inventing the individual. The origins of Western liberalism*. Londen: Allen Lane, 2014.

4 Monique Kremer, Peter van Lieshout en Robert Went (red.), *Doing good or doing better. Development*

policies in a globalizing world. Amsterdam/Den Haag: Amsterdam University Press/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2009; Peter van Lieshout, Robert Went en Monique Kremer, *Less pretention, more ambition. Development policy in times of globalization*. Amsterdam/Den Haag: Amsterdam University Press/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2010.

5 Parafrase uit: Olaf Oudheusden (regie), '... en wat als we de hulp stoppen?', uitzending *VPRO Tegenlicht*, 2009.

6 Van Lieshout e.a. 2010, p. 80.

7 Sigrid Kaag, 'Religie doet er in mijn beleid toe', *Nederlands Dagblad*, 2 juni 2018.

8 Charles A. Kupchan, *No one's world. The West, the rising rest, and the coming global turn*. Oxford: Oxford University Press, 2012.